

«Πρόσωπα και προσωπεία... σ' έναν διάλογο λογοτεχνίας και νέων τεχνολογιών»

Ζέττα Βασιλική-Σύλια

Καθηγήτρια Φιλολόγος, Γ' Γυμνάσιο Σερρών
siliaz@sch.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το παρόν διδακτικό σενάριο επιδιώκει να απομακρυνθεί από τη στενά αποσπασματική, φιλολογική, τυποποιημένη διδασκαλία της λογοτεχνίας. Προσεγγίζει τα επιλεγμένα κείμενα με σαφή θεματικό προσανατολισμό μετουσιώνοντας τη γοητευτική γλώσσα της λογοτεχνικής γραφής σε κοινωνικό προβληματισμό από όπου οι μαθητές παράλληλα με την αισθητική απόλαυση θα προβληματιστούν και θα αντιληφθούν πως οι κοινωνικές δομές και αναγκαιότητες ασκούν συχνά διαβρωτική επιρροή στην προσωπικότητα των πολιτών και τέλος αναγκάζουν σε παντοδαπές μεταμφιέσεις, ώστε οι τελευταίοι να γίνουν αποδεκτοί. Σε μια ηλικία που οι μαθητές και οι μαθήτριες αναζητούν και πειραματίζονται με την ταυτότητα του φύλου τους και προκαλούν να αναμετρηθούν με τους στόχους τους η διδασκαλία του παρόντος διδακτικού σεναρίου τους ωθεί σε ανακαλύψεις προσώπων και «προσωπείων» μέσα από ένα διάλογο λογοτεχνίας και νέων τεχνολογιών

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Λογοτεχνία, διδακτικό σενάριο, ΤΠΕ, μεταμφίεση, φύλα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκεπτικό: Το παρόν διδακτικό σενάριο επιδιώκει να απομακρυνθεί από τη στενά αποσπασματική, φιλολογική, τυποποιημένη διδασκαλία της λογοτεχνίας. Προσεγγίζει τα επιλεγμένα κείμενα με σαφή θεματικό προσανατολισμό μετουσιώνοντας τη γοητευτική γλώσσα της λογοτεχνικής γραφής σε κοινωνικό προβληματισμό από όπου οι μαθητές παράλληλα με την αισθητική απόλαυση θα προβληματιστούν και θα αντιληφθούν πως οι κοινωνικές δομές και αναγκαιότητες ασκούν συχνά διαβρωτική επιρροή στην προσωπικότητα των πολιτών και τέλος αναγκάζουν σε παντοδαπές μεταμφιέσεις, ώστε οι τελευταίοι να γίνουν αποδεκτοί.

Η λογοτεχνία, ως πράξη ατομικής έκφρασης που διαμορφώνεται από την κοινωνική και ιστορική πραγματικότητα και τα πρότυπα που αυτή μεταφέρει, φωτίζει με τον πιο εύηχο τρόπο συγκεκριμένες αντιλήψεις, ιδεολογίες αλλά και τις ιδεοληψίες του καιρού της.

Ιδιαίτερα για το φύλο που είναι πλέον αποδεκτό πως αποτελεί μια κοινωνική κατασκευή, το σχολείο ως ο κατεξοχήν χώρος υποδοχής των ανθρώπων και συνειδητοποίησης της ταυτότητας του φύλου τους καλείται να αναλάβει ένα πολύ σημαντικό ρόλο στην κατασκευή υγιών και ισορροπημένων προσωπικοτήτων. Μέσα από αυτή την οπτική το συγκεκριμένο σενάριο στοχεύει στην άρση των στερεότυπων σχετικά με το φύλο, αλλά και στο σχεδιασμό μιας νέας προοπτικής, όπου τα δύο φύλα

από κοινού με ίσες ευκαιρίες και ίσες δυνατότητες θα μπορούν έτοιμα να ορίζουν την επαγγελματική και προσωπική τους ζωή χωρίς ανασταλτικοί και κοινωνικοί παράγοντες να ανακόπτουν την πορεία τους.

Από την άποψη αυτή η αυτοβιογραφία και η μυθιστορηματική βιογραφία που επιλέγονται ως λογοτεχνικά είδη παρουσιάζουν αυξημένο ενδιαφέρον, ενώ για τη δυνατότητα παράλληλων αναγνώσεων επιλέγεται και το σονέτο του Λ. Μαβίλη «Καλλιπάτειρα». Αποκαλύπτεται ο αυτοπροσδιορισμός του ατόμου, όπως αυτός διαμορφώνεται μέσα από τα κοινωνικά συμφραζόμενα και τις ψυχικές ιδιαιτερότητές του. Ο αυθόρμητος και πηγαίος λόγος των συγκεκριμένων κειμένων δίνει τη δυνατότητα στους μαθητές να κατανοήσουν την έκταση και την ποιότητα των μεταμφίεσεων-ετεροπροσδιορισμών που ενέχονται στη διαμόρφωση της εκάστοτε αυτοαντίληψης. Εξάλλου η τελευταία διαμορφώνεται όχι μόνο με βάση τις ιδιότητες και τις ιδιαιτερότητες του υποκειμένου, αλλά σύμφωνα και με τις προσδοκίες και τα νοήματα που αποδίδει ή επενδύει σ' αυτό η κοινωνική δομή και ιεραρχία.

Το προσωπικό δράμα, το εκτελεσμένο πίσω από κλειστές πόρτες και η ανάγκη για μεταμφίεση και ένδυση ενός ανδρικού ρόλου σ' ένα περιορισμένο καταπιεστικό περιβάλλον, αναδεικνύεται τελικά σε προβολική ερμηνεία ευρύτερων κοινωνικών διαδικασιών. Έτσι η λογοτεχνία εμπνέει και προβληματίζει, αφυπνίζει και διδάσκει κοινωνικές συμπεριφορές και στάσεις ζωής «ξεκλειδώνοντας» τις ζωές των αναγνωστών.

ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΣΕΝΑΡΙΟΥ

Τίτλος: «Πρόσωπα και προσωπεία... σ' έναν διάλογο λογοτεχνίας και νέων τεχνολογιών»

Τάξη: Γ' Γυμνασίου

Γνωστικό αντικείμενο: Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας

Διδακτική ενότητα: Παρόλο που το βιβλίο των κειμένων της νεοελληνικής λογοτεχνίας της Γ' γυμνασίου είναι διαρθρωμένο χρονολογικά, στο συγκεκριμένο διδακτικό σενάριο ακολουθείται η θεματική προσέγγιση καθώς επιλέγεται να «συνομιλήσουν» μεταξύ τους τρία διαφορετικά λογοτεχνικά κειμενικά είδη, διαφορετικών ιστορικών περιόδων με κοινή όμως θεματολογία, ώστε να προβληθεί καλύτερα το διερευνώμενο ζήτημα. Συγκεκριμένα συνομιλούν τα κείμενα:

- «Μεταμφίεση» - Ρέας Γαλανάκη
- «Αυτοβιογραφία» – Ελισάβετ Μουτζάν-Μαρτινέγκου
- «Καλλιπάτειρα» - Λ. Μαβίλης

Θεματικά κέντρα: Γυναικείοι και ανδρικοί ρόλοι, Γυναικεία σκλαβιά, ανθρώπινος εγκλεισμός, ταπείνωση, η ανάγκη της μεταμφίεσης,

Τόπος διεξαγωγής σχεδίου εργασίας: Σχολική τάξη, σχολική βιβλιοθήκη, εργαστήριο πληροφορικής.

Αριθμός μαθητών: Μια σχολική τάξη

Προβλεπόμενος χρόνος: 6 διδακτικές ώρες

Εργαλεία (έντυπα και ηλεκτρονικά):

✓ **Σχολικό εγχειρίδιο:** Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Β' και Γ' Γυμνασίου

- ✓ **Βιβλία σχετικής θεματολογίας** (λογοτεχνικά και μη π.χ. άρθρα από το έντυπο και ηλεκτρονικό τύπο)
- ✓ **Διαδίκτυο (φυλλομετρητής)**
- ✓ **Χρήση λογισμικού επεξεργασίας και παρουσίασης κειμένων.**
- ✓ **Ηλεκτρονικό ταχυδρομείο**
- ✓ **Πρόγραμμα δημιουργίας ιστολογίων** για ανάρτηση και δημοσίευση των δημιουργικών εργασιών των μαθητών και τη δημιουργία δημόσιου διαλόγου στην ευρύτερη εκπαιδευτική κοινότητα π.χ. συνεργασίες σχολείων).

Η χρήση των νέων τεχνολογιών

Με τη χρήση και αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών στο σχεδιασμό και την υλοποίηση του σεναρίου δεν ακυρώνεται η εσωτερική σχέση του αναγνώστη με το κείμενο, αλλά γίνεται πιο εύκολη η πρόσβαση σε πληροφορίες γνωστικού τύπου για το συγγραφέα, την εποχή, το ιδεολογικό – πολιτιστικό πλαίσιο, καθώς και σε κριτικές ή σε συγκρίσιμα κείμενα, γεγονός που διευκολύνει την υλοποίηση των στόχων του Αναλυτικού Προγράμματος με βάση την θεματική, ιστορική και ειδολογική οργάνωση της διδασκαλίας του μαθήματος.

Οι μαθητές ασκούνται στο πλαίσιο του νέου γραμματισμού τους σε πολυτροπικά ψηφιακά κείμενα και αναπτύσσουν δεξιότητες αποτελεσματικής αναζήτησης στο διαδίκτυο και επιλογής της κατάλληλης πληροφορίας. Τους δίνεται η δυνατότητα να ασκηθούν στην παραγωγή πολυτροπικού λόγου και υλικού (φωτογραφίες, μουσική, video κ.λπ.) με τα μέσα που τους προσφέρει η ψηφιακή τεχνολογία (π.χ. e-mail, δημιουργία blogs).

Σκοπός

Κύριος και πρωταρχικός σκοπός του παρόντος διδακτικού σεναρίου είναι να απολαύσουν οι μαθητές και οι μαθήτριες μέσα από την συγκεκριμένη επιλογή, κείμενα διαφορετικού λογοτεχνικού ύφους, να κατανοήσουν τα διαφορετικά είδη λογοτεχνικής γραφής και παράλληλα να προβληματιστούν για το σημαντικό ζήτημα της κοινωνικής καταπίεσης που βιώνουν ορισμένες ομάδες ατόμων, συγκεκριμένα οι γυναίκες σε συγκεκριμένες ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες. Μια «καταπίεση» που πηγάζει από τη μη αποδοχή της διαφορετικότητας και τους αναγκάζει σε «απέκδυση» του φύλου τους και μεταμφίεση-ένδυση ενός άλλου εαυτού.

Ο κοινωνικός αυτός προβληματισμός κρίνεται ιδιαίτερα ουσιαστικός όταν πρόκειται για μαθητές – μαθήτριες που βρίσκονται στην κρίσιμη ηλικία της εφηβείας. Μια ηλικία όπου ανακαλύπτουν, επιβεβαιώνουν και ισχυροποιούν τη θέση και την ταυτότητα του φύλου τους.

Ειδικότεροι στόχοι

- ✓ Να διαβάσουν λογοτεχνικά κείμενα και να συνειδητοποιήσουν την ανάγκη να τα προσεγγίσουν ολόκληρα και όχι μόνο ως ανθολογημένα αποσπάσματα σε διδακτικά βιβλία
- ✓ Να εντοπίσουν τις διαφορές σε διαφορετικά είδη λογοτεχνικής γραφής (μυθιστόρημα αυτοβιογραφία, σονέτο).
- ✓ Να γνωρίσουν τη γραφή σύγχρονων (Γαλανάκη), αλλά και λιγότερο γνωστών συγγραφέων (Μαρτινέγκου).
- ✓ Να ασκηθούν στην ανάπτυξη του διερευνητικού τρόπου μάθησης με την ενεργοποίηση τους και την προώθηση συνεργατικού πνεύματος.

- ✓ Να καταγράψουν το θεσμικό και ιδεολογικό πλαίσιο που περιέβαλε και όριζε την έκταση και τα πλαίσια της δράσης των δύο φύλων και πιο συγκεκριμένα να φωτίσουν την παραγκωνισμένη γυναικεία παρουσία σε παλαιότερες ιστορικές περιόδους.
- ✓ Μέσα από όλα αυτά σε σύγκριση πάντα με τη σύγχρονη πραγματικότητα να προβληματιστούν οι μαθητές και οι μαθήτριες και να προεκτείνουν την σκέψη τους αποκτώντας μια βαθύτερη και ουσιαστικότερη «ματιά» τόσο για το δικό τους κόσμο όσο και για τον κόσμο του άλλου φύλου.
- ✓ Να προχωρήσουν στην άρση των προκαταλήψεων και των στερεοτυπικών αντιλήψεων.
- ✓ Να βιώσουν μια νέα μορφή προσέγγισης του μαθήματος, όπου δάσκαλος μετατοπίζεται στο ρόλο του συντονιστή –καθοδηγητή στη διαδικασία ερμηνευτικής προσέγγισης του κειμένου από τους μαθητές.

Μέθοδος

1. **Μεικτή (κειμενοκεντρική-Βιωματική):** Αξιοποιούνται κειμενικά και εξωκειμενικά στοιχεία, ιστορικές αναφορές κινητοποιούνται οι μαθητές και προσεγγίζουν βιωματικά το προτεινόμενο θέμα μέσα από την υλοποίηση των στόχων του συγκεκριμένου μαθήματος.
2. **Κατευθυνόμενη αυτενέργεια** που στηρίζεται στις αρχές της **ανακαλυπτικής μάθησης** και της **ομαδοσυνεργατικής διδασκαλίας**. Μέσα σ' αυτό το περιβάλλον η γνώση οικοδομείται, αφενός, με την ενεργητική συμμετοχή και, αφετέρου, με την ομαδοσυνεργατική εμπλοκή των μαθητών (Κουτσογιάννης, 2010).

Οργάνωση της τάξης σε ομάδες

Η τάξη θα χωριστεί σε ομάδες των δυο-τριών ατόμων, ενώ θα καταβληθεί προσπάθεια ώστε να υπάρχει, σε κάθε ομάδα, ένας τουλάχιστον μαθητής που να είναι περισσότερος εξοικειωμένος με τη χρησιμοποίηση των ΤΠΕ (κυρίως στην πλοήγηση-αναζήτηση στο διαδίκτυο). Δεν θεωρείται σκόπιμο να ληφθεί υπόψη το γνωστικό επίπεδο του κάθε μαθητή.

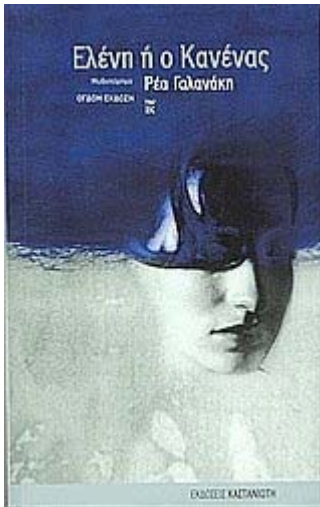
Σχέση με το Αναλυτικό Πρόγραμμα

Στα πλαίσια των νέων Α.Π.Σ. και ΔΕΕΠΣ που εφαρμόζονται στο Γυμνάσιο από το σχολικό έτος 2006-2007, προτείνεται η ολιστική προσέγγιση των γνωστικών αντικειμένων με την εισαγωγή της έννοιας της διαθεματικότητας. Το θέμα του σεναρίου εξετάζεται παράλληλα με τα γνωστικά πεδία της νεοελληνικής γλώσσας, της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, της ιστορίας και της πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης της, ενώ παράλληλα χρησιμοποιεί στο σχεδιασμό και την εφαρμογή του τις νέες τεχνολογίες, ώστε να προσελκύσει το ενδιαφέρον των μαθητών και να τους ωθήσει στην ενεργή συμμετοχή τους.

Πιο συγκεκριμένα, η παρούσα πρόταση λειτουργεί ως **θεματική ενότητα** διδάσκοντας παράλληλα τρία κείμενα του σχολικού βιβλίου, τα οποία έχουν επιλεγεί για να «συνομιλήσουν», σ' ένα περιβάλλον πολυτροπικό, με παράλληλη ανάγνωση ψηφιακών και πολυτροπικών κειμένων, (ταινίες, διαδίκτυο) .

Με την πολυτροπική και διαθεματική προσέγγιση είναι δυνατή η πολλαπλή ανάγνωση των επιλεγμένων κειμένων, καθώς συνομιλούν μεταξύ τους και συνυπολογίζονται πολλαπλοί σημειωτικοί πόροι (ιστορικά, πολιτιστικά στοιχεία, αποδόμηση πολυτροπικών στοιχείων όπως π.χ. μια ταινία ένα ηχητικό ντοκουμέντο).

Θεματική παρουσίαση των προτεινόμενων λογοτεχνικών κειμένων που θα μελετηθούν στο πλαίσιο της ενότητας.

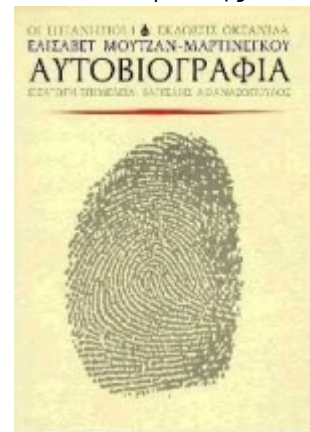
1. **Η μεταμφίεση - (Ελένη ή ο Κανέναν) Ρέα Γαλανάκη:** Μυθιστόρημα (1998). Μέσα από την μυθοπλαστική βιογραφία της Ελένης Αλταμούρα-Μπούκουρα, της πρώτης σπουδασμένης Ελληνίδας ζωγράφου προβάλλεται η τολμηρή στάση μιας γυναίκας απέναντι στις κοινωνικές προκαταλήψεις και τα αδιέξοδα μιας συγκεκριμένης ιστορικής εποχής (1821-1900), η οποία επιλέγει να μεταμφιεστεί για να μπορέσει να πραγματοποιήσει το όνειρό της.

2. **Αυτοβιογραφία της Ελισάβετ Μουτζάν-Μαρτινέγκου.**

Μέσα από τα ανθολογημένα αποσπάσματα προβάλλεται η οπτική και τα αντιφατικά αδιέξοδα μιας γυναίκας, σε μια ιστορική περίοδο απελευθέρωσης του Έθνους, έτσι ώστε το συλλογικό να μην περιλαμβάνει το ατομικό.

3. **Καλλιπάτειρα –Λορέντζος Μαβίλης –Σονέτο, 1895**

Προσεγγίζεται μέσα από τα μελέτη του ποιητικού λόγου το διαχρονικό φαινόμενο του αποκλεισμού των γυναικών από τα κοινωνικά δρώμενα και η ανάγκη μεταμφίεσης/και ένδυσης άλλων ταυτοτήτων, μέσα από την αναφορά του ιστορίας της Καλλιπάτειρας.

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΠΟΡΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Α' Φάση - Διερεύνηση του θέματος και αναζήτηση υλικού

1^ο δίωρο (1^η ώρα)

Με αφορμή την προσέγγιση και τη γνωριμία με τα επιλεγμένα λογοτεχνικά αποσπάσματα από τα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Β' και Γ' Γυμνασίου οι μαθητές και οι μαθήτριες, χωρίζονται σε **ομάδες ανάγνωσης** και εισάγονται στο σκεπτικό του σεναρίου μάθησης, που θα υλοποιήσουν τις επόμενες προβλεπόμενες ώρες καθώς και στην προβληματική του θέματος που θα διερευνήσουν. Διαβάζουν το απόσπασμα στη σχολική βιβλιοθήκη, φυσικός χώρος ανάγνωσης και θέτονται ως αφορμή τα πρώτα διερευνητικά ερωτήματα, για μια πρώτη κουβέντα και προσέγγιση του διερευνώμενου θέματος:

Ποιοι λόγοι αναγκάζουν την ηρωίδα σας να προχωρήσει σε μεταμφίεση, να αλλάξει φύλο και κοινωνικό ρόλο ή να εγκλειστεί και να απομονωθεί ;

Σε ποιες εποχές κινούνται, αποκλείονται από την κοινωνική πραγματικότητα και μεταμφιέζονται οι ηρωίδες σας;

Είναι τυχαίο που τα δρώμενα πρόσωπα είναι γυναίκες;

Πιστεύετε πως σήμερα υπάρχουν συνθήκες που θα οδηγούσαν τους ανθρώπους σε μια μεταμφίεση –αλλαγή της ταυτότητας τους.

(2^η ώρα)

Στη συνέχεια προτείνεται η περιδιάβαση από τις ομάδες των μαθητών των παρακάτω σχετικών διαδικτυακών τόπων στο εργαστήρι της πληροφορικής και συλλέγουν στοιχεία με τις οδηγίες που τους δίνονται στα φύλλα εργασίας:

<http://www.greek-language.gr/greekLang/index.html>

<http://www.greece2001.gr/13.html>

www.wikipedia.org

<http://www.ekebi.gr/greek.html>

<http://www.ime.gr/chronos/13/gr/society/people/04.html>

<http://cds.lib.auth.gr/submit/archive/ARC/arc-2005-7971.pdf>

<http://www.snhell.gr/lections/writer.asp?id=69>

<http://www.google.gr>

Στο τέλος της ώρας σε συνεννόηση και με τον/την καθηγητή/τρια της πληροφορικής προτείνεται να σχεδιάσουν στην ώρα της πληροφορικής ένα ιστολόγιο για το μάθημα της λογοτεχνίας στο οποίο θα αναρτούν τις εργασίες τους .

Β' Φάση- Σύνθεση των πληροφοριών και πρώτη καταγραφή των ερευνητικών αποτελεσμάτων

2^ο δίκωρο: Οι μαθητές χωρισμένοι στις ομάδες τους προσεγγίζουν και επεξεργάζονται ερευνητικά τα προτεινόμενα διερευνώμενα θέματα σύμφωνα με τα φύλλα εργασίας που τους δίνονται και είναι τα ακόλουθα:

• Γνωριμία με τα κείμενα- Λογοτεχνικοί όροι

Οι μαθητές αναζητούν πληροφορίες για τα διαφορετικά είδη λογοτεχνικού λόγου που συναντούν μέσα από την αναζήτηση στα λεξικά της Πύλης για την ελληνική γλώσσα <http://www.greek-language.gr/greekLang/index.html> καθώς και στην ιστοσελίδα του Πολιτιστικού Θησαυρού της Ελληνικής Γλώσσας:

<http://www.potheg.gr/Treasure.aspx?lan=1>

Συγκεκριμένα αναζητούν τους όρους μυθιστόρημα, αυτοβιογραφία, βιογραφία, αφήγηση, σονέτο και λυρικός και καταγράφουν τους ορισμούς. Στη συνέχεια τους ζητείτε να καταγράψουν τα χαρακτηριστικά στοιχεία για κάθε ένα λογοτεχνικό είδος σε ένα πίνακα –γλωσσάρι λογοτεχνικών όρων, για να μπορούν ευκολότερα να τους χρησιμοποιούν και να προσπαθήσουν να τα εντοπίσουν κατά ομάδες στο κείμενο που μελετούν.

Επιστρέφοντας στα κείμενα η κάθε ομάδα προβληματίζεται στα ερωτήματα που τους δίνονται και καλείται να αρθρώσει το δικό της «λόγο», καταγράφοντας σε προσωπικό τόνο και με βιωματικό περιεχόμενο σκέψεις για τους αποκλεισμούς που επιβάλλονται στις ηρωίδες και τα συναισθήματα που ενδεχομένως γεννά η βίωση του αποκλεισμού τους από τα κοινωνικά και πολιτιστικά δρώμενα.

• Η γνωριμία με τους λογοτέχνες.

Οι μαθητές χρησιμοποιούν την προτεινόμενη ιστοσελίδα της Διεθνούς έκθεσης Βιβλίου της Φραγκφούρτης <http://www.greece2001.gr/13.html> και ανατρέχουν στο λογοτεχνικό λήμμα της Ρ. Γαλανάκη και μελετούν τις κριτικές που περιέχονται για το μυθιστόρημα που μελετούν.

Στη συνέχεια αναζητούν το όνομα του Λ. Μαβίλη και της Ελισάβετ Μαρτινέγκου στο αρχείο Ελλήνων συγγραφέων του ελληνικού κέντρου Βιβλίου <http://www.ekebi.gr/greek.html>.

Στόχος των παραπάνω δραστηριοτήτων είναι να συνθέσουν στη συνέχεια οι μαθητές το ιστορικό-βιογραφικό προφίλ των λογοτεχνών που μελετούν και να το αναρτήσουν στο ιστολόγιο που έχει δημιουργηθεί στα πλαίσια του μαθήματος της λογοτεχνίας.

• **Κοινωνικό- ιστορικό πλαίσιο**

Οι μαθητές επισκέπτονται χωρισμένοι σε ομάδες στο εργαστήριο πληροφορικής την ιστοσελίδα του ιδρύματος μείζονος Ελληνισμού <http://www.history.gr>¹

και αναζητούν στην κλασική εποχή και στη Νεότερη Ιστορία στοιχεία για την κοινωνική θέση της γυναίκας τόσο στα αρχαία χρόνια όσο και στα χρόνια συγκρότησης του ελληνικού κράτους. Σε περίπτωση που οι μαθητές δεν είναι αρκετά εξοικειωμένοι με την πλοήγηση στο Διαδίκτυο, επισκέπτονται τις προεπιλεγμένες σελίδες που τους δίνονται, διατρέχουν τα κείμενα που είναι αναρτημένα και αφού τα μελετήσουν προβληματίζονται και αναζητούν τόσο τους λόγους κοινωνικού αποκλεισμού των γυναικών αλλά και της σταδιακής τους χειραφέτησης στα χρόνια της συγκρότησης του ελληνικού κράτους.

Στη συνέχεια οι μαθητές προτρέπονται να ερευνήσουν πρωτότυπο υλικό ανασύροντας πληροφορίες από την ψηφιοποιημένη μορφή της εφημερίδας των κυριών της Κ. Παρρέν. Συγκεκριμένα τους προτείνεται να χρησιμοποιήσουν την ψηφιοποιημένη συλλογή αρχείων εφημερίδων του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου <http://cds.lib.auth.gr/>, όπου αφού αναζητήσουν ως συγγραφέα την Παρρέν, μπορούν να μελετήσουν το πρωτότυπο υλικό των πρωτοσέλιδων της εφημερίδας και πιο συγκεκριμένα:

<http://invenio.lib.auth.gr/collection/Ladies%20Newspaper?In=el>

Από τις πληροφορίες που θα αντλήσουν θα τους ζητηθεί να παραγάγουν ένα δικό τους πολυτροπικό κείμενο, με χρήση εικόνων και του λογισμικού παρουσίασης, το οποίο θα παρουσιάσουν στη τάξη και στο οποίο θα επεξεργάζονται τα στοιχεία που προσδιορίζουν τη θέση της γυναίκας στη χώρα μας στις αρχές του 19ου αι, απαντώντας στα ερωτήματα των φύλλων εργασίας.

Έτσι οι μαθητές έχοντας αποκτήσει γνώση της περιρρέουσας ατμόσφαιρας ιστορικής και κοινωνικής, μπορούν να αντιληφθούν καλύτερα και όσα εκτυλίσσονται με τη μορφή της δράσης στο κείμενο, αλλά κυρίως τους λόγους που επιτρέπουν την κοινωνική γραφή της Μαρτινέγκου, αλλά και την μοναδικότητα της ηρωίδας του σονέτου και της μυθιστορηματικής βιογραφίας που εξετάζουν.

• **Ακούγοντας... (ήχοι της λογοτεχνίας...)**

Οι μαθητές επισκέπτονται την ιστοσελίδα του Σπουδαστηρίου του Νέου ελληνισμού και προτρέπονται να αφεθούν στη μαγεία τη ανάγνωσης του ποιήματος «Μια μετέωρη κυρία» της Κικής Δημουλά από τη ίδια την ποιήτρια <http://www.snhell.gr/lections/writer.asp?id=69>

Στη συνέχεια αφού προβληματιστούν σχετικά με τη συγκίνηση που γεννά η ποίηση και η λογοτεχνία προτρέπονται να αναζητήσουν τραγούδια για τις γυναίκες και να συνθέσουν ένα δικό τους cd, ως μουσική αρχειοθήκη του ιστολογίου τους.

• **Σύγχρονες «μεταμφιέσεις» γυναικών**

Οι μαθητές αναζητούν πληροφορίες μέσα από τη μηχανή αναζήτησης με λήμμα «Οι παρθένες της Αλβανίας». Επιλέγουν το α' άρθρο και πιο συγκεκριμένα το άρθρο:

¹ Η συγκεκριμένη ιστοσελίδα επιλέχθηκε για τους μαθητές γυμνασίου, στους οποίους απευθύνεται το σενάριο εξαιτίας της πολυμεσικής εφαρμογής και του πλούσιου υλικού που διαθέτει, συμπληρωματικά για τη φωτογράφιση των ιστορικών περιόδων.

<http://www.skai.gr/news/world/article/240404/orkismenes-parthenes-tis-alvanias-eginan-andres-gia-na-zisoun-eleutheres-foto/>

και αφού το διαβάσουν αποτυπώνουν τον προβληματισμό τους αναφορικά με τους λόγους που επιβάλλουν ακόμη και σήμερα την άρνηση του φύλου από τις γυναίκες και τις συνέπειες αυτής της πράξης στην ισορροπία και αυτοσυνειδησία τους. Οι μαθητές θα αναρτήσουν τις απόψεις τους στο ιστολόγιο του σχολείου με τη μορφή ψηφιακού άρθρου.

Τέλος καλούνται να προβληματιστούν σχετικά με την ανάγκη μεταμφίεσης των ανθρώπων σε άλλους «αποδεκτούς» κοινωνικούς ρόλους, να συντάξουν ένα ερωτηματολόγιο και να το μοιράσουν στους συμμαθητές τους.

Ανατροφοδότηση-Παρουσίαση

3ο δίκωρο

✓ Παρουσίαση του υλικού των ομάδων των μαθητών, συζήτηση του και συνολική αποτίμηση και επεξεργασία τους από την τάξη.

Απάντηση και παρουσίαση των φύλλων εργασίας

Δυνατότητες Επέκτασης Σεναρίου

Αν υπάρχει η δυνατότητα στα πλαίσια της υλοποίησης ενός project οι μαθητές θα μπορούσαν να «δουν» και την αντίθετη πλευρά του θέματος μέσα από την προβολή της ταινίας «Τούτσι», όπου προβάλλεται η ανάγκη μεταμφίεσης ενός άνδρα και έτσι να συνειδητοποιήσουν πως το θέμα της κοινωνικής καταπίεσης και απομόνωσης δεν αφορά μόνο τις γυναίκες.

Θα μπορούσαν επίσης να αναλάβουν οι μαθητές να κινηματογραφήσουν συνεντεύξεις που οι ίδιοι θα πάρουν από τις γιαγιάδες και τους παππούδες τους, ως πρωτότυπες μαρτυρίες, ώστε να ανιχνευτούν οι διαφορετικοί ρόλοι ανάμεσα στα δύο φύλα, οι δυνατότητες εκπαίδευσης και κοινωνικής δραστηριότητας που υπήρχαν σε παλαιότερες εποχές και τελικά οι διαφορετικοί ρόλοι που υπηρετούσαν. Αυτά τα στοιχεία μπορούν να προβληθούν στο τέλος της ενότητας, μαζί με τα αποτελέσματα της μικρής έρευνας των μαθητών.

Ακόμη σε ευρύτερα πλαίσια προτείνεται οι μαθητές και οι μαθήτριες να συζητήσουν και να προβληματιστούν για την ανάγκη «μεταμφίεσης» που νιώθουν ορισμένοι έφηβοι για να γίνουν αποδεκτοί από την ομάδα των συνομηλίκων τους υιοθετώντας το κυρίαρχο πρότυπο εμφάνισης και συμπεριφοράς, τα πρόσωπα και τα «προσωπεία» που επιβάλλονται και κυριαρχούν ώστε να διαμορφώσουν μια κριτική στάση στη σύγχρονη καταπίεση της εικόνας και της επιβαλλόμενης «μεταμφίεσης» για πολλούς..

ΦΥΛΛΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

1^ο φύλλο εργασίας (Η μεταμφίεση)

Γνωριμία με τα κείμενα και τα διαφορετικά είδη της λογοτεχνικής γραφής

Αφού η κάθε ομάδα διαβάσει το κείμενό της στη συνέχεια πλοηγηθείτε στο διαδίκτυο στην ιστοσελίδα του

<http://www.greek-language.gr/greekLang/index.html>

Αναζητήστε στο σώμα των λεξικών τους όρους **μυθιστόρημα**, **αυτοβιογραφία**, **αφήγηση** και καταγράψτε τους σ'ένα πίνακα-γλωσσάρι που θα αναρτηθεί στο ιστολόγιο της λογοτεχνίας, που δημιουργήσατε.

Επισκεφτείτε την ιστοσελίδα της Διεθνούς έκθεσης Βιβλίου της Φραγκφούρτης <http://www.greece2001.gr/13.html> και επιλέξτε το λογοτεχνικό λήμμα της Ρ. Γαλανάκη. Διαβάστε τα στοιχεία που δίνονται και απαντήστε στις ερωτήσεις:

- Ποιοι συνειρμοί σας δημιουργούνται από τον τίτλο του μυθιστορήματος; Πώς συνδέεται με την ιστορία που πραγματεύεται;
- Με βάση τον ορισμό του μυθιστορήματος ποια στοιχεία του διακρίνεται στο συγκεκριμένο απόσπασμα που αιτιολογούν την ένταξή του στο είδος αυτό;
- Πώς αντιμετωπίστηκε από την κριτική το συγκεκριμένο μυθιστόρημα;
- Ποιοι λόγοι αναγκάζουν την ηρωίδα να μεταμφιεστεί και να ζήσει τη ζωή της μέσα από έναν διαφορετικό ρόλο.
- Στείλτε σ'ένα φίλο σας την περίληψη του αποσπάσματος που διαβάσατε μέσω του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου. Καλό είναι να αναφέρετε με συντομία και τις εντυπώσεις σας από την ανάγνωσή του.

2ο φύλλο εργασίας (Η αυτοβιογραφία)

Γνωριμία με τα κείμενα και τα διαφορετικά είδη της λογοτεχνικής γραφής

Αφού η κάθε ομάδα διαβάσει το κείμενό της στη συνέχεια πλοηγηθείτε στο διαδίκτυο στην ιστοσελίδα του

<http://www.greek-language.gr/greekLang/index.html>

Αναζητήστε στο σώμα των λεξικών τους όρους **αυτοβιογραφία, βιογραφία, αφήγηση** και καταγράψτε τους σ'ένα πίνακα-γλωσσάρι με σκοπό να το αναρτήσετε στο ιστολόγιο της λογοτεχνίας, που δημιουργήσατε για τις ανάγκες του μαθήματος.

- Ποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της λογοτεχνικής γραφής του κειμένου δικαιολογούν τον τίτλο αυτοβιογραφία;
- Οι έννοιες ελευθερία και σκλαβιά πώς βιώνονται από τη συγγραφέα
- Καταγράψτε σε μορφή διαλόγου τις σκέψεις της ηρωίδας, όπως θα τις μοιραζόταν με ένα πρόσωπο του φιλικού περιβάλλοντος της.

3ο φύλλο εργασίας (Καλλιπάτειρα)

Γνωριμία με τα κείμενα και τα διαφορετικά είδη της λογοτεχνικής γραφής

Αφού η κάθε ομάδα διαβάσει το κείμενό της στη συνέχεια πλοηγηθείτε στο διαδίκτυο στην ιστοσελίδα του

<http://www.greek-language.gr/greekLang/index.html>

Αναζητήστε στο σώμα των λεξικών τους όρους **σονέτο, λυρικός, αφήγηση** και στη συνέχεια με αναγωγή στα σώματα κειμένων και καταγράψτε τους σ' ένα πίνακα-γλωσσάρι με σκοπό να το αναρτήσετε στο ιστολόγιο της λογοτεχνίας που δημιουργήσατε για τις ανάγκες του μαθήματος.

	ορισμός	Χαρακτηριστικά
σονέτο		
Λυρισμός		

- Ποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της λογοτεχνικής γραφής του κειμένου δικαιολογούν την ένταξή του στο στιχουργικό είδος του σονέτου;
- Ο τίτλος του ποιήματος μας μεταφέρει σε μια συγκεκριμένη ιστορική και πολιτισμική περίοδο. Ανασυνθέστε το ιστορικό περιστατικό που έχει εμπνεύσει τον ποιητή και ως δημοσιογράφος εκείνης της εποχής καταγράψτε το σε ένα

σύντομο «ρεπορτάζ» στην εφημερίδα του σχολείου στην κατηγορία των ιστορικών αναδρομών.

- Βιώνοντας αντίθετους ρόλους στα πλαίσια ενός σύντομου διαλόγου τα αγόρια της ευρύτερης ομάδας που θα σχηματιστεί να καταγράψουν τα επιχειρήματα της Καλλιπάτειρας και τα κορίτσια τα αντεπιχειρήματα των δικαστών για την συμμετοχή της στο δημόσιο βίο.

4^ο φύλλο εργασίας

Η γνωριμία με τους λογοτέχνες

Ανάλογα με το κείμενο της ομάδας σας επισκεφτείτε τις παρακάτω σελίδες:

Ιστοσελίδα της Διεθνούς έκθεσης Βιβλίου της Φραγκφούρτης <http://www.greece2001.gr/13.html> και ανατρέξτε στο λογοτεχνικό λήμμα της Ρ. Γαλανάκη και μελετήστε τις κριτικές για το μυθιστόρημα .

Ιστοσελίδα του ελληνικού κέντρου Βιβλίου <http://www.ekebi.gr/greek.html> στο αρχείο Ελλήνων συγγραφέων και αναζητούν στοιχεία για την Ελισάβετ Μαρτινέγκου και Λ. Μαβίλη.

- Με τα στοιχεία που συλλέξατε συνθέσετε το ιστορικό-βιογραφικό προφίλ των λογοτεχνών αποσπάσματα από τα έργα των οποίων μελετάτε και ως λήμματα να τα αναρτήσετε στο ιστολόγιο που έχει δημιουργηθεί για το μάθημα της λογοτεχνίας στην ετικέτα «Λογοτέχνες».
- Στη συνέχεια ανασυνθέσετε και το προφίλ των ηρωίδων ως «έγκλειστες» περιπτώσεις που βρήκαν το δρόμο της αντίδρασης απέναντι σ' αυτό που τις καταπίεζε, για να αναρτηθεί και αυτό στην ετικέτα «γυναίκες στη λογοτεχνία».

5^ο φύλλο εργασίας

Κοινωνικό- ιστορικό πλαίσιο

Επισκεφτείτε την ιστοσελίδα του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού <http://www.ime.gr/chronos> και αναζητήστε μέσα από τη διαδρομή: στη κλασική εποχή-Αθήνα-κοινωνία στοιχεία για την κοινωνική θέση της γυναίκας στα χρόνια της κλασικής αρχαιότητας

Σε περίπτωση που οι μαθητές δεν είναι αρκετά εξοικειωμένοι με την πλοήγηση στο Διαδίκτυο, επισκέπτονται την προεπιλεγμένη σελίδα

<http://www.ime.gr/chronos/05/gr/society/index.html>

- Με τα στοιχεία που αντλήσατε προσπαθήστε να απαντήσετε στα ερωτήματα:
- Ποιες οι κύριες ασχολίες και τα καθήκοντα των γυναικών στην αρχαία Αθήνα;
- Σε ποια σημεία διαφοροποιείται η ζωή του άνδρα και της γυναίκας στην κλασική Αθήνα;
- Μέσα από το σονέτο του Μαβίλη ποια στοιχεία για τον πολιτισμό της αρχαίας Αθήνας και τη θέση της γυναίκας αποτυπώνονται;
- Σε ένα παιχνίδι ιστορικού αναχρονισμού αναρτήστε στο ψηφιακό σας ημερολόγιο την αυτοβιογραφική περιγραφή της Καλλιπάτειρας για τις σκέψεις και τα συναισθήματα της , όταν ενδύθηκε το ρόλο και τη «μάσκα» του άνδρα.

6^ο φύλλο εργασίας

Κοινωνικό- ιστορικό πλαίσιο

Επισκεφτείτε την ιστοσελίδα του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού <http://www.ime.gr/chronos> και αναζητήστε στη Νεότερη Ιστορία στοιχεία για την κοινωνική θέση της γυναίκας στα χρόνια συγκρότησης του ελληνικού κράτους,

ακολουθώντας το μονοπάτι: α) 1821-1833 πολιτική –εισαγωγή και β) 1897-1922 - κοινωνία-πρόσωπα.

(Σε περίπτωση που οι μαθητές δεν είναι αρκετά εξοικειωμένοι με την πλοήγηση στο Διαδίκτυο, επισκέπτονται τις προεπιλεγμένες σελίδες)

A) http://www.ime.gr/chronos/12/gr/1821_1833/politiki/index.html

B) <http://www.ime.gr/chronos/13/gr/society/people/04.html>.)

- Ποιες αλλαγές σε θεσμούς προωθήθηκαν μετά την κήρυξη της ελληνικής επανάστασης;
- Οι αλλαγές αυτές αφορούν και τη ζωή των γυναικών;
- Η απελευθέρωση και η συγκρότηση σε κράτος αφορούσε όλους τους πολίτες;
- Με ποια στοιχεία προσδιορίζεται η θέση τη γυναίκας στη χώρα μας στις αρχές του 19ου αι;
- Ποια είναι η κατάσταση της γυναικείας εργασίας; Σε ποιους χώρους ιδιαίτερα απασχολείται η γυναίκα;
- Παρουσιάστε τις πληροφορίες που συγκεντρώσατε σε ένα δικό σας πολυτροπικό κείμενο, με χρήση εικόνων και του λογισμικού παρουσίασης, το οποίο θα παρουσιάσετε στην τάξη, με θέμα «Ιστορίες γυναικών του 19ου αι»

7ο φύλλο εργασίας

Στη συνέχεια αναζητήστε την ψηφιοποιημένη μορφή της εφημερίδας των κυριών της Κ. Παρρέν στη συλλογή αρχείων εφημερίδων του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου <http://cds.lib.auth.gr/> και πιο συγκεκριμένα το άρθρο

<http://invenio.lib.auth.gr/record/30729/files/arc-2005-7971.pdf>

- Ποιες αλλαγές σε θεσμούς προωθήθηκαν μετά την κήρυξη της ελληνικής επανάστασης;
- Οι αλλαγές αυτές αφορούν και τη ζωή των γυναικών;
- Η απελευθέρωση και η συγκρότηση σε κράτος αφορούσε όλους τους πολίτες;
- Με ποια στοιχεία προσδιορίζεται η θέση τη γυναίκας στη χώρα μας στις αρχές του 19ου αι;
- Ποια είναι η κατάσταση της γυναικείας εργασίας; Σε ποιους χώρους ιδιαίτερα απασχολείται η γυναίκα;
- Παρουσιάστε τις πληροφορίες που συγκεντρώσατε σε ένα δικό σας πολυτροπικό κείμενο, με χρήση εικόνων και του λογισμικού παρουσίασης, το οποίο θα παρουσιάσετε στην τάξη, με θέμα «Ιστορίες γυναικών του 19ου αι»

8ο φύλλο εργασίας

Περιδιαβείτε την ιστοσελίδα του Σπουδαστηρίου του Νέου ελληνισμού και αφεθείτε στη μαγεία τη ανάγνωσης του ποιήματος «Μια μετέωρη κυρία» της Κικής Δημουλά από τη ίδια την ποιήτρια <http://www.snhell.gr/lections/writer.asp?id=69>

- Ποια συναισθήματα σας προκαλεί το ποίημα;
- Νιώθετε να καθρεφτίζονται στοιχεία των γραπτών λογοτεχνικών κειμένων και αν ναι ποια;
- Προβληματιστείτε για τη διαφορά στη συγκίνηση που δημιουργεί η ποίηση και η πεζογραφία.

9ο φύλλο εργασίας

Σύγχρονες «μεταμφιέσεις» γυναικών

Αναζητήστε πληροφορίες μέσα από τη μηχανή αναζήτησης www.google.gr, με λήμμα «Οι παρθένες της Αλβανίας».

<http://www.skai.gr/news/world/article/240404/orkismenes-parthenes-tis-alvanias-eginan-andres-gia-na-zisoun-eleutheres-foto/>

Επιλέξτε το α' άρθρο και αφού το διαβάσετε απαντήστε στα ερωτήματα:

- Ποιοι λόγοι επιβάλλουν ακόμη και σήμερα την άρνηση του φύλου από τις γυναίκες;
- Ποιες οι συνέπειες αυτής της πράξης στην ισορροπία και αυτοσυνειδησία των γυναικών και των ανθρώπων γενικότερα;
- Οι μαθητές θα αναρτήσουν τις απόψεις τους στο ιστολόγιο του σχολείου με τη μορφή ψηφιακού άρθρου.
- Τέλος καλούνται να προβληματιστούν σχετικά με την ανάγκη μεταμφίεσης των ανθρώπων σε άλλους «αποδεκτούς» κοινωνικούς ρόλους, να συντάξουν ένα ερωτηματολόγιο και να το μοιράσουν στους συμμαθητές τους.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το προτεινόμενο διδακτικό σενάριο απαιτεί αυστηρό συντονισμό της ύλης σε σχέση με το χρόνο υλοποίησης του, έτσι ώστε να είναι εφικτή η πραγμάτωσή του. Ο διδάσκων μπορεί να επιλέξει ανάλογα με το επίπεδο και το ενδιαφέρον της τάξης τα φύλλα εργασίας που θα δώσει και τις δραστηριότητες που θα προτείνει. Παράλληλα μπορεί να αποτελέσει μια πρώτη βάση για την εφαρμογή προγράμματος στη ζώνη της άτυπης εκπαίδευσης (πχ. Πολιτιστικό πρόγραμμα, ΚΕΘΙ).

Προβλήματα που τυχόν παρουσιαστούν από τις συζητήσεις οι οποίες ενδεχομένως θα «ανάψουν» ανάμεσα στα δύο φύλα, μόνο προς τη σωστή κατεύθυνση των στόχων του σεναρίου μπορούν να ληφθούν μέσω της ενσυναίσθησης και του προβληματισμού που θα προκαλέσουν. Το σημαντικότερο όμως είναι μέσα από το διάλογο της λογοτεχνίας και των νέων τεχνολογιών οι μαθητές και οι μαθήτριες να προβληματιστούν, να ανιχνεύσουν τους παράγοντες που ωθούν τους ανθρώπους να υιοθετούν «προσωπεία» και να προχωρούν σε κάθε είδους κοινωνικές «μεταμφιέσεις» ακόμη και στις μέρες μας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αποστολίδου Β, Χοντουλίδου,Ε, *Λογοτεχνία και Εκπαίδευση*, Αθήνα: τυπωθήτω Δάρδανος(1999).

Αποστολίδου Β, Καπλάνη Β, Χοντουλίδου,Ε,*Διαβάζοντας λογοτεχνία στο σχολείο...*Αθήνα: τυπωθήτω Δάρδανος(2000).

Adman, Marie-Elisabeth, *Βία και πονηριά : άντρες και γυναίκες σ'ένα ελληνικό χωριό* Αθήνα : Καστανιώτης, c1987

Βαρίκα, Ελένη *Η εξέγερση των κυριών : η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα 1833-1907* Αθήνα: Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας, 1987.

Δαλακούρα, Αι., *Η εκπαίδευση των γυναικών στις ελληνικές κοινότητες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (19ος αι.-1922). Κοινωνικοποίηση στα πρότυπα της πατριαρχίας και του εθνικισμού (Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2004)*, σελ. 18-31.

Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ., *Η μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)* (Αθήνα 1986), σελ. 191.

Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ., *Εκπαίδευση και φύλο : ιστορική διάσταση και σύγχρονος προβληματισμός*, Θεσσαλονίκη : Βάνιας, 1993

Κουτσογιάννης Δ., (2000). Το διαδίκτυο ως διεθνής χώρος πρακτικής γραμματισμού στο Γλωσσικός Υπολογιστής, *Περιοδική έκδοση Του Κέντρου Ελληνικής*

Γλώσσας για τη Γλώσσα και τη Γλωσσική αγωγή, Τομ 2, τευχ.1-2 σ. 239-248, Θεσσαλονίκη.

Ξηραδάκη, Κούλα Το φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα : (1830-1936) πρωτοπόρες ελληνίδες, Αθήνα : Γλάρος, 1988

Χοντολίδου Ε., (1999). Εισαγωγή στην έννοια της πολυτροπικότητας, στο Γλωσσικός Υπολογιστής, Περιοδική έκδοση Του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας για τη Γλώσσα και τη Γλωσσική αγωγή, Τομ 1, τευχ.1, σ. 115-118, Θεσσαλονίκη.